Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 82
FILOLOGIYA

SHARQ VA G'ARB AYOL RUHIYATINING MAKTUBLARDAGI IFODASI: KUMUSH VA TATYANA OBRAZLARINING QIYOSIY TAHLILI

Nozik Sobirjon qizi Xalilova[a,*], Yashin Kimovich Azizov[b]
[a] *Oriental universiteti talabasi*
[b] *Oriental universiteti o'qituvchisi*
✉ xalilovanozik@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada Abdulla Qodiriyning «O'tkan kunlar» romanidagi Kumushbibi va Aleksandr Pushkinning «Yevgeniy Onegin» she'riy romanidagi Tatyana Larina obrazlari ularning sevgan yigitlariga yozgan maktublari misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Sharq va G'arb ayoli ruhiyatidagi o'xshash va farqli jihatlar, maktublarning yozilish uslubi hamda ularning qahramon xarakterini ochishdagi badiiy vazifasi yoritiladi. Tahlil ikkala qahramonni birlashtiruvchi umumbashariy fazilatlar: samimiylik, jasorat, sadoqat bilan bir qatorda, madaniy kontekst va ijtimoiy mavqedan kelib chiqqan farqlarni ham ochib beradi.

Kalit so'zlar

Kumush, Tatyana, maktub, ruhiyat, qiyosiy adabiyotshunoslik, Sharq ayoli, G'arb ayoli, Abdulla Qodiriy, Aleksandr Pushkin.

DOI: 10.5281/zenodo.21743489

KIRISH

Adabiyot – bu inson qalbidagi eng nozik kechinmalarni, eng murakkab ruhiy holatlarni ifodalovchi mo'jizakor san'atdir [1, B. 12]. Unda har bir xalqning milliy xususiyatlari, dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari va axloqiy qadriyatlari o'z aksini topadi [2, B. 45]. Ayniqsa, ayol obrazi adabiyotda alohida o'rin tutadi, chunki u nafaqat shaxsiy taqdirlar, balki butun bir jamiyatning axloqiy me'yorlari, madaniy qarashlari va tarixiy taraqqiyotidagi o'zgarishlarning yorqin ifodasidir [2, B. 47]. Sharq va G'arb adabiyotlarida ayol obrazi turli madaniy-me'yoriy tizimlar ta'sirida shakllangan bo'lsa-da, ularning asosida umumbashariy qadriyatlar – muhabbat, sadoqat, erkinlikka intilish kabi fazilatlar yotadi [3, B. 33]. Shu nuqtai nazardan, o'zbek va rus adabiyotining ikki buyuk asari – Abdulla Qodiriyning «O'tkan kunlar» romani va Aleksandr Pushkinning «Yevgeniy Onegin» she'riy romani bir-biridan madaniy va ijtimoiy jihatdan farq qiluvchi ikki xil xalq ayolining ruhiy dunyosini o'ziga xos mahorat bilan tasvirlaydi [4, B. 210-215].

Ushbu ikki asar qahramonlari – Kumushbibi va Tatyana Larinaning sevgi izhori, ya'ni sevgan yigitlariga yozgan maktublari orqali ularning ichki kechinmalari, o'z davrining ijtimoiy me'yorlariga munosabati va shaxsiy erkinlikka intilishi kabi muhim masalalarni qiyosiy o'rganish mumkin [5, B. 176-180]. Kumushning maktubi XIX asr Turkistonida qat'iy patriarxal me'yorlar hukm surgan, ayol shaxsining ijtimoiy faolligi deyarli butunlay cheklangan jamiyatda yashagan qizning ichki dunyosiga sayohatdir [5, B. 181]. O'sha davr ijtimoiy tuzumida qiz bolaning o'z sevganiga maktub yozishi, his-tuyg'ularini ochiq izhor etishi nafaqat odatdan tashqari, balki jamiyat me'yorlariga to'g'ridan-to'g'ri zid bo'lgan jasur harakat bo'lgan [2, B. 312]. Tatyananing maktubi esa rus zodagonlar jamiyatida ayolning birinchi bo'lib sevgi izhor etishi kam uchraydigan, ammo mumkin bo'lgan, biroq baribir noan'anaviy va dadil qadam hisoblangan [5, B. 182].

Ushbu maqolada ikki qahramonning maktublari orqali Sharq va G'arb ayoli ruhiyatining o'xshash va

farqli tomonlari, maktublarning yozilish uslubi, mazmuni va ularning qahramon xarakterini ochishdagi o‘rni qiyosiy tahlil qilinadi [1, B. 98-102].

Abdulla Qodiriyning «O‘tkan kunlar» romani o‘zbek adabiyotidagi ilk roman sifatida e’tirof etiladi [4, B. 213]. Asarda XIX asr Turkistonidagi voqealar, xonliklar o‘rtasidagi hokimiyat uchun kurashlar fonida Otabek va Kumushning sevgi hikoyasi tasvirlanadi [6, B. 5–10]. Adabiyotshunos N.Kazimovning fikricha, Qodiriy «O‘tkan kunlar»da o‘zbek ayolining taqdirini ishq va samimiylik bilan tasvirlaydi [4, B. 214]. Muallif Kumush obrazi orqali og‘ir hayot sinovlarini pok, butun borlig‘ini qamrab olgan muhabbat bilan yengib o‘tuvchi ayol timsolini yaratgan. Roman Qodiriy tomonidan Livan yozuvchisi Jurji Zaydon asarlaridan ilhomlanib yozilgan bo‘lsa-da, o‘zbek milliy hayotining o‘ziga xos qirralarini ifodalashdagi mahorati bilan ajralib turadi [2, B. 315].

Kumushning Otabekka yozgan maktubi Sharq ayolining o‘z his-tuyg‘ularini, orzu-umidlarini ifodalovchi muhim adabiy hujjatdir [4, B. 216]. Maktubda o‘z sevgisini izhor etar ekan, unda Sharq ayoliga xos uyatchanlik, tavoze va sadoqat fazilatlari namoyon bo‘ladi. Maktubdan olingan quyidagi parcha buning yaqqol dalilidir:

«Ey jonim Otabek, sizni ko‘rgan kundan boshlab ko‘nglim butunlay sizga bog‘landi. Yana bir narsani aytayki, men bu ishni hech kimga aytmayman, faqat o‘zim bilaman. Agar siz mening bu so‘zlarimni qabul qilmasangiz, men uchun o‘limdan boshqa chora qolmaydi...» [6, B. 120]

XIX asr Turkistonida ayollarning ijtimoiy mavqei qat’iy patriarxal me’yorlar bilan belgilanar edi. Qiz bolaning o‘z sevganiga maktub yozishi, o‘z his-tuyg‘ularini ochiq izhor etishi o‘sha davrda misli ko‘rilmagan hodisa edi. Bu esa Kumush qahramonining ichki erkinligi va jasoratidan dalolat beradi. Adabiyotshunos M.Sheverdin ta’kidlaganidek:

«Qodiriy Kumush obrazi orqali og‘ir hayot sinovlarini pok muhabbat bilan yengib o‘tuvchi ayol timsolini yaratgan. Kumush – o‘zbek ayolining iffatli, sabrli, ammo o‘z haq-huquqini biladigan, sevgisi yo‘lida hamma narsaga tayyor bo‘lgan ideal ayol timsolidir.» [7, B. 88]

Aleksandr Pushkinning «Yevgeniy Onegin» she’riy romani 1825-1832-yillarda ketma-ket nashr etilib, birinchi to‘liq nashri 1833-yilda chiqqan. Roman rus adabiyotining klassikasi hisoblanadi; V.G.Belinskiy uni rus hayotining ensiklopediyasi deb atagan [5, B. 178]. Tatyananing Oneginga yozgan maktubi adabiyotshunoslar tomonidan ko‘p bor tahlil qilingan mashhur epizodlardan biridir. Maktubida Tatyana o‘zining Oneginga bo‘lgan chuqur va bostirib bo‘lmas hissiyotini ochiq tan olib, taqdirini butunlay uning ixtiyoriga topshirishini, hatto rad javobi va nafratga ham tayyor ekanini bildiradi [8, B. 65]. Ushbu satrlarda Tatyana o‘z his-tuyg‘ularini G‘arb romanlari ruhida ifodalasa-da, izhor zamirida rus ayoliga xos samimiylik va sadoqat yotadi.

Adabiyotshunos Y.M.Lotman «Yevgeniy Onegin»ga yozgan sharhlarida Tatyananing maktubi orqali uning murakkab tabiatini quyidagicha tahlil qiladi:

«Tatyana obrazida tabiiy soddalik va aristokratizm, romantik ehtiros va nasroniy axloqi kabi qarama-qarshi unsurlar o‘zida birlashgan. Uning Oneginga yozgan maktubi bu qarama-qarshiliklarning eng yuqori ifodasidir. Bir tomondan maktub fransuz tilida, G‘arb romanlari ruhida yozilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, undagi samimiylik, soddalik va axloqiy poklik chuqur rus milliy ruhini ifodalaydi.» [9, B. 345-347]

B.Krinitsin Pushkin va Maturin ijodini qiyosiy o‘rganar ekan, Tatyana obrazidagi qarama-qarshi unsurlarning dialektik birligini quyidagicha ta’kidlaydi:

«Tatyana Larinaning obrazi ikki dialektik qarama-qarshi element – tabiiy soddalik va aristokratizm, romantik ehtiros va nasroniy axloqi uyg‘unligiga asoslangan. Uning maktubi bu unsurlarning to‘qnashuvi va uyg‘unlashuvi nuqtasidir.» [10, B. 112]

Kumush va Tatyana maktublarini qiyosiy tahlil qilinganda quyidagi o‘xshash jihatlar namoyon bo‘ladi [3, B. 150-155]:

1. Ikkala qahramon ham o‘z davrining ijtimoiy me’yorlariga zid ravishda sevganiga o‘z his-tuyg‘ularini izhor etadi. Adabiyotshunos M.Sulaymonova ta’kidlaganidek, Kumush uchun Sharq patriarxal jamiyatida qiz bolaning o‘z sevganiga maktub yozishi, Tatyana uchun esa rus zodagonlar jamiyatida ayolning birinchi bo‘lib sevgi izhor etishi o‘z davri uchun birdek jasoratli harakatdir [11, B. 93].
2. Ikkala maktub ham qahramonlarning his-tuyg‘ularidagi samimiylik va ehtirosni ifodalaydi.
3. Ikkala qahramon ham o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashda o‘qigan badiiy asarlari ta’sirida bo‘lgan: Ku-

mush Sharq dostonlari, Tatyana esa G‘arb romanlari ruhida o‘z his-tuyg‘ularini ifodalay olgan [11, B. 95].

Shu bilan birga, ikki maktub o‘rtasida bir qator muhim farqlar ham kuzatiladi [2, B. 322]:

1. Madaniy kontekst farqi – Kumushning maktubi Sharq ayolining uyatchanligi, tavoze va sadoqat kabi fazilatlarini ifodalagan holda yozilgan bo‘lsa, Tatyananing maktubi G‘arb romantik an’analari ta’sirida erkin va jasur ruhda yozilgan.

2. Maktubga berilgan javob va uning oqibatlari farqlanadi: Kumushning maktubiga Otabek ijobiy javob berib, ularning turmush qurishiga olib keladi; Tatyananing maktubiga esa Onegin rad javobini beradi. Adabiyotshunos A.Is’hoqov fikricha, «bu ikki xil javob ikki madaniyatda ayol sevgisiga munosabatning farqini ham ko‘rsatadi» [12, B. 156].

3. Xarakterlarning rivojlanish dinamikasi farqlanadi: Tatyana obrazi roman davomida sezilarli o‘zgarishlarga uchrab, sokin, kitobxon qizdan jamiyatda hurmatga sazovor, dono ayolga aylanadi; Kumush obrazi esa roman davomida o‘zining pokligi va sadoqatini saqlab qoladi [4, B. 220; 5, B. 190].

XULOSA

Kumush va Tatyana obrazlari, ularning maktublari orqali Sharq va G‘arb ayolining ruhiy dunyosi, his-tuyg‘ularini ifodalashdagi o‘ziga xosliklar ochib berildi [1, B. 110]. Ikkala qahramonni birlashtiruvchi umumbashariy fazilatlar: samimiylik, jasorat, sadoqat har ikkala obrazda ham namoyon bo‘ladi. Farqli jihatlar esa asosan madaniy kontekst, ijtimoiy mavqe va maktublarning yozilish uslubida ko‘rinadi [2, B. 330]. Adabiyotshunos H.Boltaboyev ta’kidlaganidek:

«Abdulla Qodiriy va Aleksandr Pushkin o‘z asarlarida ayol qahramonlar orqali o‘z davrining ijtimoiy muammolarini, ayolning jamiyatdagi o‘rni va uning ruhiy dunyosining murakkabligini mahorat bilan tasvirlay olganlar. Kumush va Tatyananing maktublari bu boradagi eng yorqin badiiy dalildir.» [13, B. 310]

Tadqiqotning amaliy ahamiyati uning qiyosiy adabiyotshunoslik, jahon adabiyoti va o‘zbek adabiyoti fanlaridan maxsus kurslar tayyorlashda qo‘llanilishi mumkinligi bilan belgilanadi. Kelgusida mazkur mavzuni boshqa Sharq va G‘arb adabiyoti namunalari, jumladan epistolyar janrning boshqa namunalari asosida kengaytirish alohida tadqiqot yo‘nalishi bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016. – 220 b.
2. Jahon adabiyoti tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
3. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.
4. Kazimov N. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Sharq, 2019.
5. Rus adabiyoti tarixi. – Moskva: Prosveshcheniye, 2014.
6. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2018.
7. Sheverdin M. «O‘tkan kunlar» badiiyati. – Toshkent: Fan, 1967.
8. Pushkin A. Yevgeniy Onegin. – Moskva: Eksmo, 2015.
9. Lotman Yu.M. «Yevgeniy Onegin» sharhlari // Jahon adabiyoti tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – B. 345–347.
10. Krinitsin B. Pushkin va Maturin: romantik qahramon tipologiyasi. – Moskva, 2010.
11. Sulaymonova M. Sharq va G‘arb adabiyotida ayol obrazi. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
12. Ishoqov A. Sevgiga javob: madaniyatlararo farqlar // Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2017. – B. 156.
13. Boltaboyev H. «O‘tkan kunlar» va «Yevgeniy Onegin» qiyosiy tahlili // Kazimov N. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Sharq, 2019. – B. 310.